

Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme

Ebru Çoban Öztürk*

Özet

Ermenistan ve Türkiye geçmişlerinden dolayı günümüzde olağan bir dış politika ve ikili ilişkiler geliştiremeyen komşu ülkelerdir. Ticari, ekonomik ve siyasi ilişkiler başlatılarak dış politika hareketliliği sağlama olasılığı mevcuttur. Ancak bu girişim birçok ülke için önemli ve yeterli olabilirken bu iki ülke için yeterli olmayacaktır. İkili ilişkiler herhangi bir iyileşme gerçekleşmeksizin 1915 olayları düzleminde kalmaktadır. Her iki ülkenin de 1915 olaylarına ilişkin farklı yaklaşımları ve iddiaları bulunmaktadır. İki ülke de geçmişteki acı olaylar üzerine ulusal kimliklerini inşa etmişlerdir ve bu doğrultuda dış politika yürütmektedirler. Ermenistan tarafında bu inşa sürecine farklı bir etken olarak diaspora dahil olmuştur. İnşacı kuram dış politika aktörlerinin kurulan kimliklerden ne ölçüde etkilendiğini açıklamaktadır. Türkiye'nin ve Ermenistan'ın dış politikalarında, inşa edilmiş olan mevcut ulusal kimlikler ikili ilişkileri engelleyen, dışlayıcı bir yaklaşım sergilemeye sebep olmaktadır. Siyasi, ticari ve ekonomik somut girişimler ve adımlar gerekli olsa da olumlu,

barış içinde ve uzun vadeli iletişimin kurulabilmesi ve uzlaşmanın sağlanabilmesi için her iki tarafın da birbirlerine yönelik yeni kimlikler inşa etmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnşacı Kuram, Türk ve Ermeni Ulusal Kimlikleri, Dış Politika, Diaspora, Uzlaşma

Giriş

Ermenistan ve Türkiye dünya üzerinde ikili ilişkilerini sürdürmekte en çok zorlanan komşu ülkelerdendir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların Ermenistan ve Türkiye arasında yürütülebilecek ikili ilişkiler üzerinde etkisi olduğu bilinse de temel sorunlar iki toplum arasındaki ortak tarihten kalmıştır. Siyasi ve ekonomik somut adımlarla ikili ilişkilerin geliştirilebileceği düşünülmektedir. Ancak ikili ilişkilerin olağan ve olumlu bir seyir alması görünenden daha zordur. 1915'te yaşanan acı olaylar karşılıklı ilişkileri ve daha da önemlisi ulusal kimlikleri şekillendirmektedir. Ermenistan tarafında bu kimlik algısına diaspora da dahil olmakta ve 1915 olayları diaspora başta olmak üzere, Ermeniler açısından ulusal kimliğe içkin olarak yer bulmaktadır. Diaspora, Ermeni kimliğini ve bu kimliğin ayrılmaz parçası olan 1915 olaylarını Ermenistan'ın mevcut ekonomik, siyasi veya toplumsal tüm sorunlarından öncelikli tutmaktadır. İnşacı kuram kimlik algısının ve ulusal kimliklerin dış politika oluşturulurken fazlasıyla etkili olduğundan bahsetmektedir. 1915 olayları çerçevesinde inşa edilen kimlikler dışlayıcıdır ve dış politikayı engeller niteliktedir. Olağan ve barışçı ilişkiler yürütebilmek ve daha da önemlisi sürdürülebilmek sadece çözüm süreçlerini başlatmakla mümkün olmayacaktır. Ancak mevcut ulusal kimliklerin sorgulanması ve yeniden inşa edilebilmesi halinde barışçı ilişkileri başlatabilmek ve sürdürülebilmek mümkün bir hal alacaktır. Çalışmada kuramsal yaklaşımın ardından 1915 olaylarının ulusal kimliklerde

(*) Yrd. Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

nasıl yer bulduğu, diasporanın kimlik inşasındaki ve dış politikadaki aktif rolü ile uzlaşma süreçleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Kimlik ve İnşacı Teori

İnşacılık (*Constructivism*), uluslararası ilişkiler alanında görece yeni olan ve günümüzdeki uluslararası siyaset konularını klasik teorilere oranla daha iyi açıklayabilen bir yaklaşımdır. İnşacı teori, aynı zamanda kimlik, diaspora, diaspora aktiviteleri ve bu aktivitelerin dış politikaya etkilerini anlamaya en çok yardımcı olabilecek uluslararası ilişkiler teorilerindedir. Hangi ülkede ve hangi gruba dahil olursa olsun diaspora, kendine özgü ve farklı bir konuma sahiptir. Bağlantılı oldukları ya da kendilerini ait hissettikleri devletin dışında ikamet etmekle beraber, geliştirdikleri kimlik itibarıyla bir devletin topraklarında yaşayan halkın içindeymiş gibi bağ kurabilirler. Diaspora ile anavatanda yaşayanlar arasında var olan veya olduğu düşünülen kan bağı ve kültürel bağlar, devletin dışında ama aynı zamanda içinde olan veya olmak isteyen bir grup oluşmasında önem teşkil eder. Buldukları “uluslararası” konum gereği diaspora bir dış politika etkeni olabilmekte ve devletlerin kendilerine oluşturdukları kimlikler, biçtikleri roller ve hatta toplumların edindikleri kimlikler üzerinde etki sahibi bir konuma gelebilmektedirler. Buldukları ülkelerin ve anavatanlarının dış politikalarında az veya çok etkili bir etken halini almak, iç politikaya kısmen de olsa müdahil olmak anlamına gelmektedir. Özellikle diaspora sivil topluma ilişkin özgürlüklerin geniş olduğu demokratik bir ülkede bulunuyorsa bir grup olarak hem yaşadıkları ülkeye hem anavatanlarına etkilerinin büyük olması beklenebilecektir. Ayrıca anavatanları ekonomik ve/veya siyasi zayıflıklar yaşayan bir ülkeyse bu etki çok daha fazla olabilecektir. Dolayısıyla diaspora uluslararası sistemde bir aktör olma özelliği taşımakta ve buldukları ülkelere ve koşullara bağlı olarak değişen etkilere sahip olabilmektedirler.

İnşacılık, bu aktörlerin motiflerini, tercihlerini, oluşturulan kimliklerin uluslararası sistemde ve dış politika davranışlarında, iletişim şekillerinde ne ölçüde etkili olabileceğini açıklamaya yardımcı olabilen bir teoridir. Diaspora uluslararası ve iç politika alanlarını birbirine bağlayabilen ve iç politika kavramını genişletebilen en önemli aktördür.¹ Diasporanın kimlik temelindeki motivasyonları, talepleri ve politika eğilimleri anavatandaki ulusal kimliklerin oluşmasında etken oluşturabilmektedir. Zira diaspora, anavatanın ve devlet mekanizmasının dışında ama aynı zamanda etki ve kimlik oluşumu itibarıyla içinde yer almaktadır.

Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri devleti, amaç odaklı, fayda maksimizasyonu peşinde rasyonel aktörler olarak görmektedir.² Yine geleneksel teorilere göre uluslararası sistem, ulusal çıkarlarla örülü anarşik bir yapıdır, devletler ve bu anarşik yapı değişmez verilerdir.³ İnşacılık ise devletleri sosyal aktörler olarak görmeyi tercih eder. Sosyal bir aktör olarak devletler, kurallar ve uygunluk arayışı içerisinde ve kimlik oluşturmaya ve onu ifade etmeye ihtiyaç duyan yapılardır.⁴ Bu anlamıyla İnşacılık, ulusal çıkar ve ulusal kimlik konularında farklı yaklaşımlara yer vermektedir. Ulusal çıkarlar sabit olmayan ve ulusal kimlikten fazlasıyla etkilenen değişken verilerdir. Ulusal kimliğin kendisi de sabit değildir ve hem uluslararası hem ülke içi güçlerce şekillenmekte ve değişmektedir.⁵ Ulusal kimlikteki tüm değişimler ulusal çıkarlara da etki etmekte ve zaman içerisinde değiştirmektedir. Buna göre, devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarını, dış politika kararlarını anlayabilmek için sadece ulusal çıkarlara bakmak yetmeyecek ve ulusal kim-

(1) Y. Shain, A. Barth, 'Diasporas and International Relations Theory', *International Organization*, Cilt 57, Sayı 3, Yaz 2003, s. 451.

(2) *Ibid.*, s. 457.

(3) M. Griffiths, S. C. Roach, M. S. Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşüncüler ve Teoriler*, Çeviren, CESRAN (Ankara: Nobel Yayınevi, 2011), s. 153.

(4) *Ibid.*

(5) A. E. Wendt, 'Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', F. Kratochwil ve E. D. Mansfield, (der.), *International Organization: A Reader* (New York: Harper Collins, 1994), ss. 77-94.

liklere odaklanmak gerekecektir.⁶ İnşacılara göre devletlerin iletişimleri ve etkileşimleri kimliklerin ve çıkarların şekillendirilmesinde önemli rol oynar. Uluslararası sistem iletişim süreçlerinde doğmakta ve tekrar tekrar yaratılmaktadır. Burada önemli nokta, aktörlerin kimliklerinin verili olmayıp iletişim süreçlerinde geliştirilen ve dönüştürülen bir niteliğe sahip olmasıdır.⁷ İnşacı teorinin önemli isimlerinden Wendt'e göre uluslararası ilişkiler ve anarşik sistem verili ve sabit bir yapı değildir, aksine sosyal bir kurgudur.⁸ Uluslararası aktörler yani devletler bu sistemde kendilerine kimlikler ve roller edinirler. Bu kimlikler motivasyonlarını, eylemlerini, kararlarını, çıkarlarını etkilemektedir. Aynı zamanda diğerleriyle iletişim sırasında bu kimlikler oluşturulmakta, ulusal güvenlik ve ulusal çıkar kavramları peşi sıra gelmektedir.⁹ Uluslararası politika gündelik anlamıyla da devam eden bir süreçten ibarettir ve devletler diğer aktörlerle ilişkileri sırasında kimliklerini oluşturur ve değiştirirler.¹⁰

Kimliğin önem arz etmesinin sebebi ise ulusal kimliklerin, ulusal çıkarların temelini oluşturmasıdır. Farklı güvenlik algıları ve uluslararası sistemler yaratılmasında da kimlik meselesi anahtar konumdur.¹¹ Kimlikler her koşulda iletişim süreçleriyle değiştirilebilirler.¹² Dolayısıyla, fiziki güvenlik, özerklik, ekonomik refah ve kolektif öz saygı kavramlarını içeren ulusal çıkar algısı devletlerin iletişim süreçleriyle oluşturulur ve değiştirilebilir.¹³ Ancak oluşturulmuş olan ulusal kimliklerin ve ulusal çıkarların değiştirilmesi ve dönüştürülmesi kolay olmayabilir. Çünkü sosyal sistem, var olan aktörler tarafından somut ve objektif bir sosyal gerçeklik olarak görülebilmektedir.¹⁴

Kimlikler aktörlerin taşıdıkları niteliklerle beraber toplumsal çevreleriyle etkileşimi ile oluşmaktadır. Kimliklerin inşası içeride ve dışarıda var olan söylemsel pratiklerin bir arada geliştiği bir süreçten ibaret olmaktadır. Bu söylemsel pratikler ile olaylara, kişilere, politikalara ve devletlere anlamlar yüklenmektedir.¹⁵ İnşa süreci siyasi bir süreçtir ve ulusal

kimlikler de ulusal ve uluslararası siyasi süreçlerle ve çatışmalarla oluşmaktadır.¹⁶ Aynı zamanda İnşacı yaklaşıma göre, iktidar/ güç (*power*), kimlikleri, çıkarları ve devlet pratiklerini kuran ortak anlamları belirleyen otorite anlamına geldiğinden ulusal kimliği şekillendiren toplumsal güçler bu kimlik üzerinde de otorite edinmektedirler.¹⁷

Türk ve Ermeni Ulusal Kimlikleri¹⁸

Kimlik sosyal bilimlerin birçok alanında temel kavramlardan biri haline gelmiştir. Kimliklerle ilgili olarak üzerinde en çok vurgulanan nokta kimliklerin kurgulanabilen, şekillendirilen, değiştirilen ve hatta empoze edilebilen niteliklere sahip olmasıdır. Foucault'ya göre kimlikleri kuran söylemlerdir.¹⁹ Bireylerin oluşan/ oluşturulan öz kimliklerinin dışında toplumsal ve ulusal kimlikleri de mevcuttur. Bu kimlikler değişebiliyor veya bağlama göre oluşturulabiliyorsa görece zayıf kimlikler, bireyin öz benliğinin değişmez ve temel bir parçası ise güçlü kimlikler şeklinde seyredebilmektedir.²⁰ Her şekilde bireyler

(6) Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*, s. 458.

(7) A. E. Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 71-72.

(8) A. E. Wendt, 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, Cilt 88, 1994, ss. 384-96

(9) M. Zehfuss, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 40.

(10) A. E. Wendt, *Social Theory of International Politics, op.cit.*, s. 21.

(11) M. Zehfuss, 'Constructivism and identity: a dangerous liaison', S. Guzzini, A. Leander, (der.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics* (London, New York: Routledge, 2006), s. 95.

(12) *Ibid.*

(13) *Ibid.*, s. 96.

(14) *Ibid.*, s. 97.

(15) R. Doty, 'Sovereignty and the Nation: Constructing the Boundaries of National Identity', T. J. Bierstecker ve C. Weber, (der.), *State Sovereignty as Social Construct*, içinde (New York: Cambridge University Press, 1996), s. 127.

(16) P. Katzenstein, 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P. Katzenstein, (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, içinde (New York: Columbia University Press, 1996), s. 5.

(17) E. Adler, 'Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics', *European Journal of International Relations*, Cilt 3, Sayı 3, s. 336.

(18) Türk ve Ermeni kelimelerini homojen bir toplum veya net sınırlarla çizilmiş etnik kimlikler olarak kabul etmek yerine, tartışmanın taraflarını ifade eden üst kimlikler olarak kullanılması tercih edilmiştir.

(19) M. Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çeviren, V. Urhan (İstanbul: Ayrintı Yayınları, 2011).

(20) H. Grad, L. M. Rojo, 'Identities in Discourse: An Integrative View', R. Dolon, J. Todoli, (der.), *Analyzing Identities in Discourse* (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008), ss. 3-28.

için bir arada farklı ve çoklu kimliklerden söz edilebilmektedir. Sosyal kimlikler sosyal etkileşim sayesinde inşa edilmekte ve ardından söylemler aracılığıyla, tekrar yaratım, değişim, uzlaşma veya ret süreçlerinden geçmektedir.²¹ İnşacı teoriye göre tüm kimlikler sosyal etkileşimle kurulurken her zaman meydan okumalara ve uzlaşmalara açık olmaktadır.²² Bu noktadan hareketle oluşturulan ulusal kimliklerin de değişmez gerçeklikler olmadığını ve her zaman sosyal etkileşimlerle değişim ve uzlaşma süreçlerine girebileceğini vurgulamak gerekmektedir.

Türk tarafı kendi kimliğini oluştururken, Osmanlı İmparatorluğu döneminde beraber yaşadığı topluluklardan savaşa aynı tarafta katılmış olanları benimsemiştir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan veya ona karşı ayaklanan tüm grupları ise -başta Ermeniler olmak üzere- dışlama ihtiyacı içinde olmuştur. Toplumsal düzeyde Ermenilerin göç ettirilmesinin meşru olarak algılanmasının en önemli sebebi kendilerine ihanet edildiğinin düşünülmesidir. Ermeni tarafı kimliğini şiddete maruz kalma üzerinden tanımlarken Türk tarafındaki kimlik algısında, kendi kayıpları dâhil olmak üzere, şiddet ikinci planda kalmakta ve tanım sadakat üzerinden yapılmaktadır. Nitekim Türk tarafı Ermeni çeteler tarafından öldürülenlerin ya da Kurtuluş Savaşı sırasında verdiği kayıpların yasını, Ermenilerin kendi kayıplarının yasını tuttuğu kadar tutmamaktadır. Yastan ziyade, vatana sadakatleri anılmakta, şehit ve kahraman sıfatlarına vurgu yapılmaktadır.

Türk tarafında, soykırım kelimesinin reddi ulusal kimliğe yerleşik bir tutumdur. Soykırım, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yarattığı etki bakımından tüm diğer suçlardan daha negatif algılanan bir kelime olmuştur. Aslında uluslararası hukuk açısından ceza mahkemelerinde soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar birbirinden farklı ama aralarında hiyerarşi olmayan suç türleridir. Ancak algısal olarak soykırım denildiğinde daha büyük bir suç gibi düşünüldüğünden

çoğu zaman bu suç türü olayların ne kadar acı olduğunu belirtmek üzere ve hukuki kullanımın dışında yer bulmaktadır. Türkiye tarafında bu kelimenin tabu olmasının en önemli sebebi gerçekleşen olaylarla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ya da Türk milliyetçiliği fikrine katkıda bulunmuş kişilere işaret edilebileceği şüphesi ve endişesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1915 olayları sırasında yönetimde olan İttihat ve Terakki Partisi mensuplarıyla bağını kopardığına ve fikir ayrılıklarına düştüğüne ilişkin kanıtlar mevcuttur.²³ Diğer taraftan, İttihat ve Terakki mensubu çok sayıda sivil ve asker hem Kurtuluş Savaşı'na hem yeni kurulan Cumhuriyet'e destek sağladığı bilinmektedir.²⁴ Bu durum nedeniyle, ülkenin kuruluş tarihine gölge düşürme endişeleri taşıyarak Ermeni meselesinin konuşulmasından rahatsız olma hali sık sık ortaya çıkabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında insan gücünün ve fikrisel sürekliliğin var olması, yaşanan tüm olaylardan sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin ya da toplumun topyekûn suçlu olduğu anlamına gelmeyecektir. Bu ince ayırımın yapılması güç olduğundan ve halkın ülkeyi kuran kahramanlarına gölge düşürmek istememesinden dolayı 1915 olayları en baştan konuşulmak istenmeyen ve ulusal kimlik çerçevesinde reddedilen bir konu haline almıştır.

Türk kimliğinin inşasında en etkili olan, çağdaşlarında olduğu gibi, devlet kurumları, milli eğitim sistemi ve devlet söylemleridir²⁵ ve 1915 olayları temel konulardan birisi de-

(21) *Ibid.*, s. 8.

(22) *Ibid.*, s. 9.

(23) E. J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren, N. Salıhoğlu, Altıncı Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 79. Atatürk'ün 1926 yılındaki yargılamalar ve görevden almalarla İttihatçı olduğu bilinen birçok ileri düzey bürokrati kendi yakınından ve karar alma mekanizmalarından uzaklaştırması, kimi İttihatçılarla fikir ayrılıklarına düştüğünü gösterir niteliktedir. E. J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, *op.cit.*, ss. 213-248.

(24) *Ibid.*, ss. 249-256.

(25) Ulusal kimliklerin devletler tarafından söylemler aracılığıyla nasıl inşa edildiğine ilişkin detaylı bilgi için bkz.: R. Wodak, R. de Cillia, M. Reisigl and K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Translated by, A. Hirsch, R. Mitten, J. W. Unger, Second Edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009), ss. 7-48.

ğildir. Geçmiş, yeni Cumhuriyet için de çok büyük acılarla dolu olduğundan hem kendi hem diğer tarafın acılarıyla yüzleşebilmek hiç kolay değildir. Zaten günümüzde ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal öncelikli sorunların var olması 1915 olaylarını konuşmamayı ve arka plana itmeyi olağan kılmaktadır. Ermeni nüfusun günümüz Türkiye'sinde yok denecek kadar az olması da sorunun öncelik kazanmamasında büyük etkenlerdendir.

Türk kimliği inşa edilirken, Osmanlı'dan günümüze, herkese ve tüm inançlara kucak açan, hoşgörüsü yüksek bir millet portresi çizilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Müslüman olmayan topluluklara kendi döneminde anlayış gösteren tek İmparatorluk olduğu genel kabul görmekte ve bu niteliğine vurgu yapılmaktadır. 1915 olayları bu kimlik algısına da ters düştüğünden, bu olaylar, zorunluluklardan dolayı ve Ermenilerin isyanlarına karşı ortaya çıktığı düşünülen, mazeretleri ve açıklamaları olan istisnai bir durum olarak zihinlerde yer bulmaktadır.

Akçam'a göre Türk kimliği geç oluşmuş bir kimlik olduğundan arayı kapama telaşında bir niteliğe sahiptir.²⁶ Millet sisteminde İslam coğrafyasına mensup yaşadıklarından Türk kimliği ancak 19. yüzyıldan sonra Avrupa'ya eğitim almaya giden kişilerce dile getirilir olmuştur ve bu tarih birçok topluluğa göre gecikmiş bir kimlik ortaya çıkarmıştır.²⁷ Jön Türkler döneminden itibaren Türk kimliğinin yüceltilmesi de sürekli aşağılanmaya bir tepkidir.²⁸ Osmanlı sarayında Türk ve Kürt kelimelerine ilişkin cahil ve köylü anlamlarına karşılık gelen bir kullanım hâkimdir. Sarayda Türkçenin değil Osmanlıcanın kullanımı, bilim ve edebiyat dili olarak hem Osmanlıca hem Arapçaya yakın durulması da bu küçümsemenin ve İslami kimliğe vurgunun göstergelerindedir. Hıristiyan veya devşirme nüfustan ziyade Türk/Müslüman nüfusa güvenme eğilimi de 18. yüzyıldan sonra başlamıştır.²⁹

Ermeniler tarafından 1915 olaylarına bakıldığında, doğal olarak konunun Türk ta-

rafına oranla çok daha merkezi bir yer edindiği görülmektedir. Yaşanan olaylar ve acının paylaşımı kolektif hafızaya yerleşiktir. Kötü tecrübeler yaşanmışsa grup kimliği inşa edilirken grup içinde acıyı paylaşma ve grup dışında kalanları, özellikle de acıya sebep olanları dışlamak ve acıya sebep olanlara yönelik antagonizmin yerleşmesi sık rastlanan bir durumdur.³⁰ Bauman'a göre etnik çeşitliliğin çok olduğu toplumlarda ülke içinde "yabancılar" kimliği oluşabilmektedir, hatta bu bölünme neredeyse temel insan ihtiyaçlarından biridir.³¹ Bu "yabancılar", aynı topraklarda yaşayan ancak orada olmaması gereken, yanlış işlere yönelmiş gruplar olarak düşünülür ve dışlanır. Bu dışlama süreci tarihte birçok toplulukta görülmüştür ve Ermeniler de Türk kimliğinin oluştuğu Osmanlı'nın son dönemlerinde yabancılar konumunda düşünülmüşlerdir.

Ermeniler geçmişte yaşadığı travmayı bugünkü kimliğinde de canlı tutan bir topluluktur. Otokton halk olarak binlerce yıl yaşadıkları topraklardan ayrılmak zorunda kalmak, bu sırada büyük kayıplar vermek, kendilerini kurumsal bir mekanizmaya karşı güçsüz ve savunmasız halde bulmak ve tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını hissetmek³² kuşaktan kuşağa aktarılan bir duygu olarak var olmaktadır. Kayıplar verme, güçsüz kalma ve yok olma tehdidi bu kimlikte o kadar yerleşiktir ki 1988'de Ermenistan'da yaşanan deprem felaketine Ermenilerin birçok topluluktan daha fazla korku ve endişeyle tepki vermelerine yol açmıştır.³³ 1992 ve 1994 yılları arasında yaşanan Dağlık

(26) T. Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Beşinci Baskı (İstanbul: Su Yayınları, 2001), s. 51.

(27) *Ibid.*

(28) *Ibid.*, s. 67.

(29) Örneğin eskiden devşirmelerden oluşan ve aksaklıklar başlayan Yeniçeri askerî sistemine güvenilemeyeceği düşünülerek III. Selim döneminden itibaren Anadolu'dan getirilen Türk/Müslüman nüfustan yeni bir ordu kurulmaya başlanılmıştır. W. Cleveland ve M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Fourth Edition (Philadelphia: Westview Press, 2009), s. 62.

(30) H. Grad, L. M. Rojo, *op.cit.*, s.12.

(31) Z. Bauman, 'Soil, Blood and Identity', *Sociological Review*, Cilt 40, Sayı 4, Kasım 1992, ss., 675-701.

(32) J. Phillips, *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population* (New York: AMS Press, 1989).

(33) Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*, s. 468.

(Yukarı) Karabağ meselesinde de aynı tutum göze çarpmaktadır.³⁴

Ermeni kimliğinin en belirleyici ve etkili savunucusu Ermeni diasporasıdır. Diasporanın belirleyici olduğu Ermeni kimliğinde 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, hatırlanması ve geçmişin canlı tutulması diğer bütün meselelerden önceliklidir.³⁵ Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) Ermeni diaspora nüfusunun % 80'e yakını 1915 olayları sırasında hayatta kalan ve ABD'ye göç eden kişilerin yakınları, çocukları ve torunlarıdır.³⁶ Günümüzde Ermenistan'da var olan ekonomik veya siyasi güçlükler, ABD'deki ve Fransa'daki diaspora için 1915 olaylarının gerisinde kalmaktadır.

Diasporayı bir arada tutan ortak acı üzerine kurulu kimliktir. Bu kimlik Türk kimliğinin aksine devlet eliyle ve söylemlerle oluşturulmamıştır. Ermeni kimliği diaspora için tamamıyla ailede başlamaktadır. Diasporanın bir bölümü hala Ermeni cemaati içerisinde yaşamakta ve yerleştikleri ülkelerdeki kültürlerin etkisini olabildiğince azaltmaya ve kendi kültürlerini canlı tutmaya gayret etmektedir.³⁷ Ermeni kimliğinin oluşumu üzerine araştırma yapan yazarlar, büyükanne ve büyükbabanın anılarının aktarılması, ebeveynlerin tutumları, Ermeni okulları, gençlik federasyonları ve kilise gibi kurumlarda sosyalleşme süreçlerinin ardından bireysel ahlaki değerlerde kimliklerin inşa sürecinden geçtiğini belirtmektedir.³⁸ Ermeni kimliğinde, özellikle geniş aile ilişkilerinin, ulusal kimliğin yeni nesillere iletilmesinde çok önemli bir role sahip olduğu vurgulanmaktadır.³⁹ Diaspora homojen bir bütün değildir, tersine çok çeşitli fikirleri içerisinde barındırmaktadır.⁴⁰ 1915 olaylarını yaşamının merkezine koyanlar olduğu kadar, bu olayları olabildiğince az hatırlayan, yerleştiği ülkeye uyum sağlayan gruplar da mevcuttur.⁴¹ Hangi şekilde olursa olsun, 1915 olaylarının anılması ulusal kimliğin çekirdek kavramlarından. Bu tür acı olaylar grubun kendini algılayışı ve konumlayışında büyük önem arz etmektedir.⁴²

Diaspora, Türkiye'den olayları soykırım olarak tanıyıp, eylemlerin sorumluluğunu kabul etmesini talep etmektedir. Tüm dünyada yürütülen lobi faaliyetleriyle, birçok ülke meclisinde "soykırımı" tanıyan kararlar alınmasını sağlayarak⁴³ hem meseleyi duyurmak hem meseleye uzak duran Türkiye üzerinde siyasi baskı oluşturulmak istenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1915 tarihinden sonra kurulmuş bir devlet olarak, olayların sorumluluğunu alması beklentisinin nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu'yla devamlılığının olduğu fikridir. Kimi yazarlara göre yeni Cumhuriyet'in nüfus politikaları 1950'lere kadar İttihatçılarla fazlasıyla devamlılık arz etmektedir.⁴⁴ Hatta faillerin, yargılama yapacak otorite olmadığından, yeni ülkede önemli yönetim kademelerine getirdikleri de iddia edilir.⁴⁵ İşin ilginç yanı, bu bilginin doğruluğundan emin olunsun ya da olunmasın, Batı literatüründe ve diasporada Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin -kuruluş ve yıkılış tarihleri karıştırılacak kadar- aynı oldukları algısının var olmasıdır.

Ulusal Kimlik, Dış Politika ve Diaspora

Ulusal kimliklerin şekillenmesinde devlet ile ulusun örtüşmesi beklenmektedir.⁴⁶

(34) D. B. MacDonald, *Identity Politics in the Age of Genocide: The Holocaust and Historical Representation* (New York: Routledge, 2008), s. 120.

(35) *Ibid.*

(36) Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*

(37) S. P. Pattie, 'Armenians in Diaspora', E. Herzig, M. Kurkchian, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005), s. 143.

(38) D. E. Miller, L. Touryan Miller, 'Memory, Identity Across Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny', *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991, ss. 18-37.

(39) *Ibid.*, s. 22.

(40) S. P. Pattie, *op.cit.*, s. 131.

(41) D. E. Miller, L. Touryan Miller, *op.cit.*, s. 28.

(42) *Ibid.*, s. 36.

(43) Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa Birliği ülkelerinin meclislerinde bu amaçla lobiler oluşturulmuştur. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz.: S. Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK Yayınları, 2008), ss. 206-278.

(44) U. Ü. Üngör, 'Seeing like a nation-state: Young Turk social engineering in Eastern Turkey, 1913-50', *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, s. 16.

(45) F. M. Göçek, 'Reconstructing the Turkish Historiography on the Armenian Massacres and Deaths of 1915', R. G. Hovannisian, (der.), *Looking Backward, Moving Forward, op.cit.*, s. 213.

(46) R. Doty, *op.cit.*, s. .

Bu beklentinin tam olarak örtüşmesi düşük bir olasılıktır. Özellikle ülke dışında yaşayan aynı millete mensup olduğu düşünülen gruplar mevcutsa bu örtüşme gerçekleşmemektedir. Mevcut ülke topraklarının ya da sembolik toprakların dışında kalan bu grup yani diaspora, hem sınırlar içerisinde yaşayan grubun fiziksel olarak dışında kalmakta hem de belli yönlerden tam içinde yer almaktadır. Ulusal kimliklerin oluşum sürecinde diaspora, ülke sınırları içinde yaşayan kişilerden daha etkili olabilir. Bu anlamıyla diaspora, fiziksel olarak ülke dışında ama kimlikler söz konusu olduğunda ülke içinde yer almaktadır. Diasporanın ulusal kimlik üzerindeki etkisi maddi kazançlar çerçevesinde olabilecektir. Lakin diaspora için en önemli kazanç benlik imgesinin (*self-image*) kazanımı, güçlendirilmesi ve sürdürülmesidir.

Dış politika söz konusu olduğunda, ulusal kimlik dinamiğinin, hükümetlerce ya da diaspora gibi farklı aktörlerce manipüle edilen uluslararası imgelerce harekete geçirilebileceği ve oluşturulabileceği görülmektedir.⁴⁷ Kimliklerin oluşum süreci başladığı andan itibaren, kimliğe ilişkin algının dış politikada karar verme süreçleri üzerinde etkisi büyük olacaktır. Uluslararası bir konumda bulunmalarından dolayı diaspora, hükümet dışı diğer bir aktör olma rolünü kaybetmeyecektir.

İnşacı teori diasporanın kimlik temelli uluslararası aktivitelerini anlamayı ve açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Dış politikada diaspora, kimliklerin oluşum ve algı süreçlerinde etkin olacak motivasyona ve fırsata sahip olmaktadır. Benlik imgesinin yerleşmesi, sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması motivasyonun temel sebebi olabilmektedir. Fırsatları belirleyen en temel neden ise, Ermeni ve Yahudi diasporalarında olduğu gibi, maddi olanakları iyi olan diasporanın belli bir kesiminin hem ait olduklarını düşündükleri ülkede hem yaşadıkları mevcut yerde etkin olabilecek konumlara sahip olmasıdır.

Diasporanın dış politikanın karar verme süreçlerinde etkin olabilmemesinin belli ön koşulları bulunmaktadır. Diasporanın dış politikada etkin olmayı istemesi, buna ilişkin bir motivasyonunun olması ve aynı zamanda etkin olabilecek kapasiteye de sahip olması gerekmektedir. Bu kapasiteye sahip olabilmesi öncelikle bir arada yaşadığı topluluğu örgütleyebilmesinden ve bu örgütlenmeye izin verebilecek yönetim sistemine sahip bir ülkede yaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bir diğer önemli etken de belli kapasiteye sahip diasporanın etkilerine açık ve diasporaya yer veren bir iç politika yürüten bir “anavatan” bulunması gerekliliğidir.⁴⁸

Diaspora kendi içerisinde çeşitli gruplara ayrılmış ve farklı ideolojilerle hareket ediyor olabilmektedir. Grupların nicelik ve niteliksel olarak fazlasıyla farklılaşmış olması diasporanın anavatana yönelik politikalar üretmesinde sıkıntılı durumlar yaratabilecektir. Farklılıkların yanı sıra diasporanın anavatandaki ve yaşadıkları ülkedeki dış politika üzerinde etki sahibi olma niyetinde olmaları gerekmektedir. Diasporanın kendi içindeki farklılıklar ve gruplaşmalar bu duruma engel teşkil edebilir. Ancak en etkin ve önemli topluluklardan olan Ermeni ve Yahudi diasporalarında görüldüğü üzere belli saikler çerçevesinde ve ortak fikirde birleşilebildiğine ve anavatana yönelik politikalar oluşturulabildiğine dikkat çekmek gerekmektedir.⁴⁹

Diasporanın hâlihazırda yaşadığı ülkenin siyasi rejimi, anavatana yönelik tutum ve politikaları belirleyen temel etkenlerdendir. Anavatana yönelik politikalar üretebilmek için öncelikle, yaşadıkları ülkenin bu grubun kimliğini korumasına, sürdürmesine ve kimliklerini gelecek nesillere aktarmasına ve açık biçimde ifade etmesine izin verecek demokratik bir siyasi sisteme sahip olması gerekmektedir. Demokratik olmayan rejimler,

(47) W. Bloom, *Personal Identity, National Identity, and International Relations* (New York: Cambridge University Press, 1990), s. 79-81.

(48) Y. Shain, A. Barth, *op.cit.*, s. 462.

(49) *Ibid.*, s. 463. Çin diasporası bu iki gruptan farklı nitelikler taşımakta ve hiçbir koşulda dış politikaya karışmama yaklaşımı sergilemektedir.

sivil toplum kuruluşlarına, farklı etnik, dini kimlikleri ifade etme aracı olarak kurulan örgütlere veya bu kuruluşların faaliyetlerine izin vermeyebilir. Demokratik olmayan rejimler diasporanın örgütlenmesine izin verse de kendisinin çizeceği sınırlar çerçevesinde politikalar üretmesi için yönlendirme eğilimine girebilir ve bağımsız kararlar almalarını engelleyebilir. Diasporanın yaşamakta olduğu ülkede var olan rejimin diasporanın etkin bir grup haline gelmesinde önemli olduğu açıktır, yalnız yeterli değildir. Yaşanılan ülkede diasporanın dış politika konusunda konuşabilmesine, fikir belirtmesine ve bu fikirleri dikkate almaya hazır bir dış işleri bakanlığı bulunmasına da ihtiyaç vardır. Ülkenin politikası oluşturulurken burada yaşayan diaspora topluluğunun ne düşündüğüne önem verilmesi gerekmektedir. Ayrıca diasporanın yaşamakta olduğu ülkenin dış politikası, diasporanın anavatanı için önem teşkil etmeli ve diaspora anavatanlarına ilişkin yürütülen dış politika üzerinde etkin olabilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamakta olan Yahudi ve Ermeni diasporanın İsrail ve Ermenistan ile ilgili dış politika oluşturulmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin karar alma mekanizmalarını etkiliyor olması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Diasporanın anavatanın iç politikası, ülke içi sorunlar ve ülkenin rejim niteliği de önem teşkil etmektedir. Ermenistan örneğinde görüldüğü üzere, Ermenistan'ın siyasi kurumlarını uluslararası sistemle ve yeni bir rejimle uyumlu hale getirmeye çalışan bir süreçten geçen bir devlet niteliği taşıması, ekonomik sıkıntıları ve komşularıyla sorunları, ülkeyi dışarıdan gelebilecek etkilere açık bırakmaktadır. Bu etkilerin başında ekonomik yardımlarıyla ülkede etkin bir konum edinen diaspora gelmektedir. Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi sıkıntıları diasporadan gelecek her türlü yardıma ve aynı zamanda etkiye açık bir konuma getirmektedir. Dolayısıyla Ermenistan hükümeti, diasporanın talepleri konusunda hassas davranmak durumunda-

dır. Ayrıca diaspora ülkenin bir parçası olarak algılandığından, diasporanın bu ülkeyi etkileme olasılığı yüksek olmaktadır. Ekonomik sıkıntıları olan Ermenistan'a diasporanın finansal yardımları da zaten ülkenin bir parçası olarak algılanan diasporanın etkinliğini ve ülkenin dış politikasındaki rolünü artırmaktadır.⁵⁰

Özetle, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülke iç siyasi yapısı demokratik ve örgütlenmeye izin veren bir devlette bulunuyor olunması; mevcut sistemin lobilerin ve örgütlenmeler çerçevesinde sunulan taleplere açık olması; Ermeni diasporanın önceliğinin Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan'a ve Ermeni meselelerine yönelik dış politikasını etkileme taleplerinin olması; Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik sıkıntılarında ve diasporayı ülke içerisinde kabul etme eğiliminden kaynaklı olarak diasporanın etki ve taleplerine açık bir devlet olması sebepleriyle, Ermeni diasporası, dış politika ve ulusal kimlik algısı hususunda önemli bir konu halini almaktadır.

Uzlaşma Mümkün mü?

Türkiye ve Ermenistan arasında dış politika söz konusu olduğunda güncel olana ilişkin olaylar veya ihtiyaçlardan ziyade, geçmişe ilişkin sorunlar, 1915 olayları ve bunlar temel alınarak geliştirilen ulusal kimlikler ön plana çıkmaktadır. İki toplumunda bugün olumlu ve yapıcı ilişkiler kurabilmesi, geçmişe ilişkin ve geçmişle beraber inşa edilen ulusal kimliklerin sorgulanmaya başlaması ve geçmişe vurgunun azaltılmasıyla mümkün olabilecektir. İnşacı teoriye göre kimlikler sosyal etkileşimlerle kurulduğundan ve günümüzde de iletişim noktası sadece bu konu olduğundan, mevcut kimlik algısı süreklilik arz etmekte, pekiştirilmekte ve yerine bir başka kimlik algısı veya inşası konulamamaktadır.

(50) Diasporanın Dağlık (Yukarı) Karabağ ve Türkiye ile ilişkiler konusunda Ermenistan üzerinde ne kadar etkili olabildiğine ilişkin bir çalışma için bkz.: A. F. Demir, 'SSCB Sonrası Dönemde Türkiye Ermenistan İlişkileri', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005.

Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde çözüm ya da uzlaşma aşamalarına gelmek güç görünmektedir. Zira henüz ikili iletişim başlatılabilmiş değildir. İki ülke arasında ilişkilerin başlatılmamasının önemli sebeplerinden biri geçmişe referans verilerek oluşturulan dış politika kimlikleridir. İki taraf da birbirinin acısını anlamakta güçlük çekmekte ve kendine haklılık zeminleri aramaktadır. Kayıpların anısını yaşatmak ancak ve ancak futbol takımı tutar gibi bir taraf olmakla mümkün gibi davranılmaktadır. Bu topraklarda yaşanan her bir acı olay için üzülme yerine kimin acısı daha büyük yarışına ilişkin bir hava esmektedir. Ermeni ve Türk toplumsal tabanlarında, ulusal eğitim müfredatlarında ve akademik yazında bu hava hâkimdir. İkili ilişkiler başlasa ve çözüm arayışlarına girilse dahi kimlik algıları üzerinde ciddi değişimler olmadan iletişimin sürdürülebilmesi mümkün değildir. 2009 yılında Abdullah Gül ile Sarkisyan arasında başlayan diyalogun⁵¹ ne kadar çabuk başlayıp bittiği bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde, ilişkilerin düzeltilebilmesi için gerekli adımların bir kısmını içeren protokoller hazırlanmıştır⁵² ancak bunların hiçbiri hayata geçirilememiştir.

Uzlaşma (*reconciliation*) çözümden (*resolution*) farklı, çözümü de içeren ancak daha fazla adım atılmasını gerektiren bir süreçtir.⁵³ Toplumlar arasında, bölgesel düzeyde, gerçekten barışçı ilişkiler kurabilmenin yolu uzlaşmayı başarabilmekten geçmektedir. Uzlaşma sadece düşmanlığı ya da çatışma sebeplerini azaltmak üzere yapılan siyasi düzenlemeler değildir. Tolerans düzeyini, tutum değişimini ve psikolojik süreçleri de etkileyen bir yaklaşımdır. Çatışma çözümlerinde (*conflict resolution*) görüşme ya da üçüncü tarafların arabuluculuk girişimleriyle başlarken, uzlaşma bunları da içeren ama toplumların iç politikada ve dış politikada takındıkları kimlikleri de sorgulamayı gerektiren bir süreçtir. Bu sorgulamalardan sonra kalıcı ve barışçıl ilişkilere başlamak ve devam ettirebilmek mümkündür.

Kimi yazarlar Ermeni diasporasının günümüzde travma sonrası stres bozukluğu (*post traumatic stress disorder*) yaşayan bir topluluk olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁴ Nitekim travma yaratan geçmişe ait hikayeler nesilden nesile aktarıldığı gibi, görelî kapalı bir toplulukta ve bir arada yaşıyorsa, kiliseler, vakıflar, düşünce kuruluşlarında sosyalleşilerek anılar canlı tutuluyorsa, acı olaylara maruz kalmamış olan yeni nesiller travmayı yaşamış gibi travma sonrası stres bozukluğunu miras alabilmektedir. Staub'un⁵⁵ belirttiğine göre acı olaylara maruz kalanlarla failerin karşılaşması ve konuşması, hataların sorumluluğunun kabul edilmesi, yaşananların ortaya konulması ve anıtlar, müzeler ya da törenlerle olayların ve ölenlerin anılması gereklidir.⁵⁶ Lakin tüm bir bireysel veya toplumsal kimliğin sadece acının hatırlanması üzerine inşa edilmesinin sağlıklı bir tutum olup olmadığı tartışmaya açıktır. Olaylar üzerine tekrar tekrar konuşmanın uzlaşmaya katkısının az olduğunu ileri süren yazarlar da bulunmaktadır.⁵⁷ Staub, geçmişin konuşulması gerektiğini söylemekte ancak kendi araştırmalarına göre, yoğun ve süreklilik arz eder şekilde ve sadece acı, yas biçiminde olayların anılmasının, toplulukta ciddi bir incinmişlik, dışlanma, soyun tükenmesi fikri, öğ alma hissi ve sağlıklı milliyetçilikler yerleştirdiği bulgularının ortaya çıktığını da eklemektedir.⁵⁸ Verdeja, Ackerman ve Staub'un benzer şekilde vurguladıkları şey "sürekli yas tutma"nın uzlaşmaya katkı sağlamayabileceğidir. Buna göre, olayların

(51) Türkiye'nin bu dönemdeki Kafkaslar'a yönelik dış politikası ve Ermenistan açılımı hakkında detaylı bilgi için bkz.: M. Çelikpala, 'Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.

(52) Bu dönemde imzalanan protokollere ilişkin bir analiz için bkz.: K. Kasım, <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/t%C3%BCrkiye-ve-ermenistan-aras%C4%B1ndaki-protokollerin-analizi.html>. (Erişim tarihi: 01.09.2014).

(53) D. J. Whittaker, *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World* (London and New York: Routledge, 1999), s. 1-9.

(54) E. Staub, 'Healing and Reconciliation', R. G. Hovannisian, (der), *Looking Backward Moving Forward*, *op.cit.*, s. 263.

(55) Staub, Nazi rejimi süresince hayatta kalmayı başarmış Yahudilerdendir.

(56) *Ibid.*, ss. 263-274.

(57) E. Verdeja, *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence* (Philadelphia: Temple University Press, 2009), s. 7-8; B. Ackerman, *The Future of Liberal Revolution* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992), s. 72.

(58) E. Staub, 'Healing and Reconciliation', *op.cit.*, s. 269.

hatırlanmaya devam edilmesi gerekmektedir, ancak ortak yapılabilecekler ve kurulabilecek olumlu ilişkilere vurgu yapmak ön planda olmalıdır. Aksi takdirde Ackerman'ın belirttiğine göre, sadece yas tutmaya vurgu yapan bir hatırlama ve anma süreci ahlaki sermayeyi (*moral capital*) tüketen bir etkiye sahip olacaktır. Oysa bu sermaye, yazara göre, hukukun üstünlüğünü hâkim kılmak için toplumu eğitmek üzere kullanılmalıdır.⁵⁹

Staub'un saha araştırmalarına dayanarak ileri sürdüğü ilginç bir nokta da failerin de aslında travma sonrası stres bozukluğu yaşayan topluluklar haline dönüşebildiğidir. Bu topluluklar kendi hatalarının getirdiği gizli veya açık pişmanlıklarla yaşıyor olabilmektedir.⁶⁰ Türk toplumu her ne kadar 1915 olaylarına kendi açısından haklılık payları çıkarsa da aslında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaşadığı savaşlar, ülke topraklarının kaybedilmesi ve şiddet olaylarının etkilerinden sıyrılabilmiş değildir. Ermeni tarafının en ufak bir açıklamasında dahi tüm ülke topraklarının Ermenilerce istendiği ve almaya çalışıldığı korkusunun ortaya çıkması bahsedilen travma sonrası strese işaret sayılabilir. İki toplumun ulusal kimliklerinde travma sonrası streslerin yerleşik olduğunun görülmesi ve iki toplum arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda bunların da iyileştirilmesi gerektiği düşünülmelidir.

Uzlaşma karşılıklı bir tanımayı gerekli kılacaktır. Ancak uzlaşmanın gerçekleştirilebilmesi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun dönemde barışçı bir şekilde devam edebilmesi için çatışma öncesi kimliklerin, çatışma sonrası süreçte geçerliliğini kaybetmiş ve yerlerine yeni kimlikler inşa edilmiş olması gerekmektedir. Çatışma öncesi kimlikler hem mağdur hem fail için bireylerin insani değerlerini yitirdiği kimliklerdir. Çatışmadan sonra bu kimliklerin devam ettirilmesi ve yeni nesillere aktarılması sonu gelmeyen bir düşmanlık anlamına gelmektedir. Ülkeler arasında veya bölgesel anlamda düşmanlıkların ise hiçbir fayda sağlamadığı açıktır.

Uzlaşmanın hangi türünün seçileceği üzerine de karar verilmelidir. Sadece hukuki yönler ve insan haklarına vurgu yaparak minimum düzeyde bir uzlaşma başlatılabilirken, her iki tarafın da acılarının anlatılmasını ve karşılıklı bağışlamayı içeren bir iyileşme sürecine karşılık gelen azami beklentiler içeren zor bir yol da seçilebilir.⁶¹ Her iki tercihin de ne kadar zor olduğu açıktır. Sorunları sadece tarihi araştırmalara indirgemek elbette ki uzlaşma süreçleri için yeterli olmayacak ve çok daha fazla adım atılması gerekecektir.

Sonuç

İnşacı kurama göre ikili ilişkiler ve iletişim yoluyla kimlikler kurulabileceğinden, uygun adımlar atılırsa negatif inşa edilen kimliklerin yerine yenilerinin inşa edilebileceğini akılda tutmak önemlidir. Karşılıklı iletişimin başlatılması, mevcut dışlayıcı kimliklerin farklılaştırılabilmesi için ön koşuldur. Aynı zamanda, karşılıklı iletişim başlatılırsa sadece Ermenistan'ın değil diasporanın da Ermenistan dış politikasında ve ulusal kimliğinde ne denli etkin olduğunu hesaba katmak gerekmektedir. Sınırların açılması, ticari bağların kurulması, siyasi görüşmelerin yapılması, ortak komisyonlar kurulması, her iki ülke medyasında, diasporada ve liderlerin söylemlerinde barış yanlısı mesajların verilmesi somut yaklaşımlar olabilecektir. Etkinliğinden çok da bahsedilmeyen ama uzun vadeli barışçı yaklaşımlara zemin sağlayacak şey ise her iki ülkenin milli eğitim müfredatlarının ve resmi tarih yazımının değiştirilmesidir. Çocuk yaşlardan itibaren, sadece Ermenilere veya Türklere yönelik değil, tüm insan topluluklarına yönelik barışçı alt mesajların verilmesi ve diğer grupları dışlamayacak toleranslı bir dil kullanılması büyük önem arz etmektedir.

Siyasetçilerin ve her iki toplumdaki elitlerin resmi tarihlerindeki öteki ve düş-

(59) B. Ackerman, *op.cit.*, s. 72.

(60) E. Staub, 'Healing and Reconciliation', *op.cit.*, s. 264.

(61) Uzlaşma süreçlerine minimalist ve maksimalist yaklaşımlar ve eleştirileri hakkında detaylı bilgi için bkz.: E. Verdeja, *op.cit.*, ss. 12-27.

man algısı ile ulusal kimlik kurguları üzerine düşünmeleri ve her iki toplum için de gayet sorunlu ve yerleşik olan literatür üzerinde durmaları, bununla ilgili kurumsal girişimlerde bulunmaları ve insan haklarına ilişkin değerleri hâkim kılabilecek hukuki düzenlemeleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Tüm sivil toplum kuruluşları, basın yayın kuruluşlarının bu barışçı havaya katkıda bulunması ve günümüz koşullarında bunun ne denli zor olduğunu bilerek sabırlı davranılması da önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ackerman, B., *The Future of Liberal Revolution* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992).

Adler, E., 'Seizing the Middle Ground: Constructivism and World Politics', *European Journal of International Relations*, Cilt 3, Sayı 3, Eylül 1997.

Ahmad, F., *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-14*, Second Edition (London: Hurst Company, 2010).

Akçam, T., *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Beşinci Baskı (İstanbul: Su Yayınları, 2001).

Akçam, T., *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002).

Akçam, T., *1915 Yazıları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Akçam, T., *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, 5. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

Akçam, T., *The Young Turks' Crime Against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2012).

Aydın, M., H. G. Brauch, N. Polat, M. Çelikpala, U. Oswald Spring, (der), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012).

Bauman, Z., 'Soil, Blood and Identity', *Sociological Review*, Cilt 40, Sayı 4, Kasım 1992.

Bloom, W., *Personal Identity, National Identity, and International Relations* (New York: Cambridge University Press, 1990).

Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Yayına Hazırlayan, Alpay Kabacalı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006).

Cleveland, W. M. Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Fourth Edition (Philadelphia: Westview Press, 2009).

Çelikpala, M., 'Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010.

Dadrian, V. N., 'The Naim-Andonian Documents on the World War I Destruction of Ottoman Armenians: The Anatomy of a Genocide', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 18, 1986.

Dadrian, V. N., 'The Documentation of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 23, 1991.

Dadrian, V. N., *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Providence, Oxford: Berghahn Books, 1997).

Dadrian, V. N., 'The determinants of the Armenian genocide', *Journal of Genocide Research*, Cilt 1, Sayı 1, 1999.

Dadrian, V. N., 'Children as victims of genocide: the Armenian case', *Journal of Genocide Research*, Cilt 5, Sayı 3, 2003.

Dadrian, V. N., 'Patterns of twentieth century genocides: the Armenian, Jewish, and Rwandan cases', *Journal of Genocide Research*, Cilt 6, Sayı 4, Aralık 2004.

Demir, A. F., 'SSCB Sonrası Dönemde Türkiye Ermenistan İlişkileri', *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005.

Dolabjian, V. S., 'The Armenian Genocide as portrayed in the Encyclopaedia Britannica', *Journal of Genocide Research*, Cilt 5, Sayı 1.

Doty, R., 'Sovereignty and the Nation: Constructing the Boundaries of National Identity', T. J. Bierstecker ve C. Weber, (der.), *State Sovereignty as Social Construct*, içinde (New York: Cambridge University Press, 1996).

Fein, H., *Accounting for Genocide: National Response and Jewish Victimization during the Holocaust* (New York: The Free Press, 1979).

Frey, R. J., *Genocide and International Justice* (New York: Infobase Publishing, 2009).

Foucault, M., *Bilginin Arkeolojisi*, Çeviren, V. Urhan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011).

Gingeras, R., *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2009).

Graham, T. W., "Public Opinion and U.S. Foreign Policy Decision Making", D. A. Deese, *The New Politics of American Foreign Policy*, içinde (New York: St. Martin's Press, 1994).

Griffiths, M., S. C. Roach, M. S. Solomon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşüncüler ve Teoriler*, Çeviren, CESRAN (Ankara: Nobel Yayınevi, 2011).

Grad, H., L. M. Rojo, 'Identities in Discourse: An Integrative View', R. Dolon, J. Todoli, (der.), *Analyzing Identities in Discourse* (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008).

Halaçoğlu, Y., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, 4. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010).

Hovannisian, R. G., *Armenia on the Road to Independence 1918* (Berkeley: University of California Press, 1967).

Hovannisian, R. G., (der), *The Armenian Genocide in Perspective* (New Brunswick, Oxford: Transaction Books, 1986).

Hovannisian, R. G., (der), *Looking Backward Moving Forward: Confronting the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006).

Jones, A., *Genocide: A Comprehensive Introduction* (London, New York: Routledge, 2006).

Kasım, K., <http://www.usakgundem.com/yazar/1225/t%C3%BCrkiye-ve-ermenistan-aras%C4%B1ndaki-protokollerin-analizi.html>. (Erişim tarihi: 01.09.2014).

Katzenstein, P., 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', P. Katzenstein, (der.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, içinde (New York: Columbia University Press, 1996).

Laçiner, S., *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?* (Ankara: USAK Yayınları, 2008).

Lewy, G., *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?: Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih, Çeviren, Ceren Elitez* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

MacDonald, D. B., *Identity Politics in the Age of Genocide: The Holocaust and Historical Representation* (New York: Routledge, 2008).

McCarthy, J., *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York and London: New York University Press, 1983).

Miller D. E. ve L. Touryan Miller, 'Memory, Identity Across Generations: A Case Study of Armenian Survivors and Their Progeny', *Qualitative Sociology*, Cilt 14, Sayı 1, 1991.

Miller D. E. ve L. Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide* (Berkeley: University of California Press, 1999).

Payaslian, S., *The History of Armenia: from the Origins to the Present* (New York: Palgrave Macmillan, 2007).

Pattie, S. P., 'Armenians in Diaspora', E. Herzig, M. Kurkchyan, (der.), *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity* (London and New York: Routledge, 2005).

Phillips, J., *Symbol, Myth, and Rhetoric: The Politics of Culture in an Armenian-American Population* (New York: AMS Press, 1989).

Schaap, A., *Political Reconciliation* (London and New York: Routledge, 2005).

Schaller, D. J., J. Zimmerer, 'Late Ottoman genocides: the dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish population and extermination policies-introduction', *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2008.

Segesser, D. M., 'Dissolve or punish? The international debate amongst jurists and publicists on the consequences of the Armenian genocide for the Otto-

man Empire, 1915-23' *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2008.

Shain, Y. ve A. Barth, "Diasporas and International Relations Theory", *International Organization*, Cilt 57, Sayı 3, Yaz 2003.

Smith, R. W., E. Markusen, R. J. Lifton, 'Professional Ethics and the Denial of Armenian Genocide', *Holocaust and Genocide Studies*, Cilt 9, Sayı 1, Bahar 1995.

Staub, E., 'Healing and Reconciliation', R. G. Hovannisian, (der), *Looking Backward Moving Forward* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006).

Tetik, A., (der.), *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, Cilt VI (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006).

Totten, S., ve P.R. Bartrop, *Dictionary of Genocide*, Volume I (Connecticut: Greenwood Press, 2008).

Totten, S., W. S. Parsons, I. W. Charny, *Century of Genocide* (London, New York: Routledge, 2004).

Ünal, Ş., *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011).

Üngör, U. Ü., 'Seeing like a nation-state: Young Turk social engineering in Eastern Turkey, 1913-50', *Journal of Genocide Research*, Cilt 10, Sayı 1, 2008.

Weitz, E. D., *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation*, (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003).

Wendt, A. E., 'Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', F. Kratochwil ve E. D. Mansfield, (der.), *International Organization: A Reader* (New York: Harper Collins, 1994).

Wendt, A. E., 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, Cilt 88, 1994.

Wendt, A. E., *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Verdeja, E., *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence* (Philadelphia: Temple University Press, 2009).

Whittaker, D. J., *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World* (London and New York: Routledge, 1999).

Wodak, R., R. de Cillia, M. Reisigl and K. Liebhart, *The Discursive Construction of National Identity*, Translated by, A. Hirsch, R. Mitten, J. W. Unger, Second Edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009).

Zehfuss, M., *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Zehfuss, M., 'Constructivism and identity: a dangerous liaison', S. Guzzini, A. Leander, (der.), *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics* (London, New York: Routledge, 2006).

Zürcher, E. J., *Turkey: A Modern History* (London and New York: I. B. Tauris, 2004).

Zürcher, E. J., *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren, N. Salihoğlu, Altıncı Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).